

Бочарова Н.В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права, політології та
міжнародних відносин
Університету імені А. Нобеля (м. Дніпро)
olip@duan.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9256-9493

ЦИФРОВИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Bocharova N.V.,

Doctor of Laws, Associate Professor,
Professor of the Department of Law, Political Science and international relations
A. Nobel University (Dnipro)
olip@duan.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9256-9493

DIGITAL CONSTITUTIONALISM IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY

Стаття присвячена аналізу основних концепцій цифрового конституціоналізму, характеристиці доктринальних розробок і напрямків досліджень, а також висвітленню проблемних питань, пов'язаних з визначенням цього явища в системі сучасного конституціоналізму. Зазначається, що, незважаючи на досить солідний список новітніх аналітичних праць стосовно цифрового конституціоналізму, його доктринальне визначення немає завершеної форми, також не існує чіткої загальноновизнаної дефініції цього поняття. Зараз існує загальний консенсус серед дослідників, що цифровий конституціоналізм являє собою набір традиційних конституційних цінностей, адаптованих до нових вимог цифрового середовища. З позицій цифрового конституціоналізму суспільство повинно реагувати на недоліки цифрових технологій і забезпечувати ідеали, цінності і принципи сучасного демократичного конституціоналізму, підтримувати його систему балансу і гарантій. Цифровий конституціоналізм виступає за збереження таких основоположних принципів, як верховенство права, поділ влади, демократія та захист прав людини у якісно новому контексті інформаційного суспільства. Одночасно нові конституційні принципи виникають у різноманітних формах. Не лише як поправки до національних конституцій, але також як внутрішні норми онлайн-платформ, прецедентного права національних конституційних судів і транснаціональних судових органів, і навіть як юридично необов'язкові декларації прав на Інтернет, що просуваються учасниками громадянського суспільства. Це дає підстави стверджувати, що цифровий конституціоналізм є новим напрямком сучасного конституціоналізму (new branch of constitutionalism), залишаючись в межах демократичного правового дискурсу.

Отже, констатується, що цифровий конституціоналізм зазначив нову фазу розвитку сучасного конституціоналізму і нову парадигму конституційно-правових досліджень. Без урахування цих факторів неможливо забезпечити сучасний конституційно-правовий розвиток держав і вдосконалення національного конституційного законодавства.

Ключові слова: конституціоналізм, цифровий конституціоналізм, права людини, Інтернет-право, інформаційне суспільство, конституція кіберпростору.

The article is devoted to the analysis of the basic concepts of digital constitutionalism, the characteristics of doctrinal development and areas of research, as well as to cover the problematic issues related to the definition of this phenomenon in the system of modern constitutionalism. It is noted that, despite the rather solid list of the latest analytical works regarding digital constitutionalism, its doctrinal definition is not complete, and there is no clearly recognized definition of this concept. There is now a general consensus among researchers that digital constitutionalism is a set of traditional constitutional values adapted to the new requirements of the digital environment. From the standpoint of digital constitutionalism, society should respond to the shortcomings of digital technologies and provide the ideals, values and principles of modern democratic constitutionalism, support its balance sheet and guarantee system. Digital constitutionalism advocates such fundamental principles as the rule of law, the separation of powers, democracy and the protection of human rights in a qualitatively new context of the information society. At the same time, new constitutional principles emerge in various forms. Not only as amendments to national constitutions, but also as internal rules of online platform, precedent right of national constitutional courts and transnational judicial bodies, but even as legally optional declarations of Internet rights, which are promoted by participants in civil society. This gives grounds to argue that digital constitutionalism is a new direction of modern constitutionalism (New Branch of constitutionalism) while remaining within a democratic legal discourse.

Thus, it is stated that digital constitutionalism has noted a new phase of development of modern constitutionalism and a new paradigm of constitutional and legal research. Without these factors, it is impossible to ensure the modern constitutional and legal development of states and the improvement of national constitutional legislation.

Keywords: constitutionalism, digital constitutionalism, human rights, online right, information society, cyberspace constitution.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасного конституційного розвитку є проблема старіння та оновлення конституцій, зокрема їх адаптація до реалій XXI століття, пов'язаних з прискореним технологічним розвитком і пануванням інформаційно-комунікаційних технологій [1]. На думку провідних західних юристів, технологічні зміни в галузі генної інженерії, розвитку Інтернету, сканування мозку, удосконалення систем зовнішнього контролю і спостереження кинуть серйозний виклик конституційним положенням про безпеку особистості, невтручання в особисте життя, свободу слова. Вже зараз ті, хто контролює Facebook, Google, Microsoft мають більший вплив на прайвесі і свободу висловлювання думок, ніж усталені конституційні підвалини суспільства. Відбувається динамічне оновлення суспільних і конституційних цінностей під

впливом четвертої технологічної революції і вже до 2030 р. пріоритетні позиції в них займатимуть інформаційні права і права інтелектуальної власності [2].

Як приклад можна навести віднесення до основоположних прав доступ до Інтернету, що зафіксоване в документах ООН, рішеннях окремих парламентів та конституційних юрисдикційних органів ряду держав. У Резолюції Ради ООН з прав людини від 18 липня 2016 року «Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті» стверджується, що ті ж самі права, які людина має в офлайновому середовищі, повинні також захищатися в онлайн-середовищі (п.1) [3].

У текстах Конституцій Греції (ч. 2 ст. 5А) [4] і Португалії (ст. 35) [5] право на доступ до Інтернету визначено в якості конституційного права. В новітній редакції Конституції Мексики від 27 серпня 2018 р. (ст. 6) держава гарантує право на доступ до інформаційних технологій і бере зобов'язання створити для цього необхідні умови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На значення конституційного регулювання в умовах інформаційного суспільства одним з перших звернув увагу професор права Стенфордського університету (США) Лоуренс Лессіг в програмній статті «Читаючи конституцію в кіберпросторі» [6]. Подальші дослідження впливу цифрових технологій на конституційні системи та конституційно-правове регулювання цифрового середовища обумовили появу інноваційного термінопоняття «цифровий конституціоналізм» («digital constitutionalism»), яке згодом трансформувалось у науковий концепт, пов'язаний з аналізом конституціоналізації цифрового середовища і спробами знайти адекватні демократичні відповіді на виклики, створювані цифровими технологіями. Первісно імпульси по встановленню конституційних підвалин Інтернету виходили з боку представників глобального громадянського суспільства і міжнародних організацій, пізніше до цього були залучені національні парламенти [7]. Зараз проблематика цифрового конституціоналізму висвітлюється рядом авторитетних західних правознавців, праці яких будуть проаналізовані у даній статті. Серед них Е. Селесте, Д. Редекер, У. Гейсер, К. Падовані, М. Сантеніелло, Н. Сузор, Дж. де Грегоріо і ін. В сучасній українській конституціоналістиці тема цифрового конституціоналізму не досліджувалась.

Метою статті є аналіз основних концепцій цифрового конституціоналізму, характеристика доктринальних розробок і напрямків досліджень, а також висвітлення проблемних питань, пов'язаних з визначенням цього явища в системі сучасного конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на досить солідний список новітніх аналітичних праць стосовно цифрового конституціоналізму, його доктринальне визначення немає завершеної форми, також не існує чіткої загальновизнаної дефініції цього поняття [8]. У 2015 р. групою дослідників було запропоноване так зване «парасолькове визначення» цифрового конституціоналізму як сукупності різноманітних зусиль сформулювати набір політичних прав, норм управління та обмежень щодо здійснення влади в Інтернеті [9]. З тих пір це визначення сприйняла більшість науковців для «конституційного аналізу еко-системи Інтернету» [10].

Зараз спостерігається загальний консенсус серед дослідників, що цифровий конституціоналізм являє собою набір традиційних конституційних цінностей, адаптованих до нових вимог цифрового середовища. З позицій цифрового

конституціоналізму суспільство повинно реагувати на недоліки цифрових технологій і забезпечувати ідеали, цінності і принципи сучасного демократичного конституціоналізму, підтримувати його систему балансу і гарантій. За висловом одного з провідних сучасних науковців у цій сфері Е. Селесте, «якщо ми бажаємо мати демократичну систему і весь ряд гарантій, які ми зараз маємо, і у майбутньому, нам необхідно реагувати на виклики цифрових технологій, визначаючи наші основні конституційні цінності і розуміння, як втілити їх у цифровому соціумі» [11]. В дослідницькій програмі «Цифровий конституціоналізм» Інститут Інтернету та справедливого суспільства (Institute for Internet and Just Society) (Берлін, Німеччина) дається схоже визначення: «Цифровий конституціоналізм» – загальний термін для позначення сузір'я ініціатив, які намагаються сформулювати набір політичних прав, норм управління і обмежень на здійснення влади в Інтернеті, та/або поняття, націлене на створення нормативної конституційної основи для захисту основних прав та балансу сил в цифровому середовищі» [12].

Треба наголосити на тому, що нова технологічна і комунікативна структура Інтернету дала можливість транснаціональним корпораціям, які працюють в цифровому середовищі в якості інтернет-провайдерів, виконувати квазідержавницькі функції в транснаціональному контексті, нівелюючи національне державне управління. З цієї точки зору постає та актуалізується питання про формування транснаціонального цифрового конституціоналізму та цифрового конституціоналізму інтеграційних об'єднань [13], які також є об'єктами наукових досліджень.

Виникнення та збільшення значення приватних транснаціональних правових структур у глобальному управлінні створює і репрезентує нову проблему для юридичної теорії. Нові форми транснаціонального права можна знайти в різних сферах, починаючи від питань, пов'язаних з торгівлею, закінчуючи корпоративною відповідальністю, правами людини, нормами права на працю та охорону навколишнього середовища. В опублікованій у авторитетному науковому журналі «*Право и суспільство*» роботі «Транснаціональний мережевий конституціоналізм» її автори П. Орен і О. Стегманн зазначають: «Проблема транснаціонального конституціоналізму полягає у розробці інституційної моделі, яка пояснює, як конституційно побудована юридична влада може виникнути незалежно від інституційних структур державного публічного права. З розвитком інформаційного суспільства виникає нова теоретична база для роздумів про нестатистичну юридичну владу, яку називають „мережевим конституціоналізмом“ (“networked constitutionalism”). Ми осмислюємо транснаціональну юридичну владу як феномен, що зароджується мережею, і визначаємо інституційні умови, що обумовлюють її появу. Ми ілюструємо свою тезу через мережевий аналіз великої вибірки кодексів корпоративної соціальної відповідальності» [14].

У рамках цифрового конституціоналізму визначилися напрямки досліджень, пов'язаних з конкретними проблемами конституційно-правового регулювання кіберпростору. Наприклад, використання принципу верховенства права для оцінки легітимності управління інтернет-платформами [15], або укладання так званих інтернет-договорів, як найновішого прояву цифрового конституціоналізму [16]. Існують критичні оцінки можливостей правового регулювання в межах цифрового конституціоналізму [17]. Окремим напрямком визначилось вивчення

впливу кіберпростору на демократичні процеси у суспільстві. Демократичний потенціал Інтернету проявляється у нових формах політичної комунікації (електронне урядування, електронне голосування, нові можливості доступу до інформації, забезпечення контролю громадян над діями урядів і парламентів, конституційний краудсорсинг). Ці явища досліджуються у рамках солідних академічних установ, таких, наприклад, як *Інститут Інтернету і суспільства імені Олександра фон Гумбольдта (Alexander von Humboldt: Institut für Internet und Gesellschaft)*. *Інститут* входить у *Глобальну мережу дослідницьких центрів Інтернету та суспільства (Global Network of Internet and Society Research Centers)*, а також у *Європейський Хаб*, який включає 15 аналогічних наукових установ європейських країн. У листопаді 2019 р. на базі *Центру перспективних досліджень Інтернету (Center for Advanced Internet Studies)* була утворена міжнародна робоча група тематичної спрямованості *Цифровий конституціоналізм: просування суспільних цінностей у цифрових технологіях (Digital Constitutionalism: Promoting Public Values in Digital Technologies)*. Ця робоча група має на меті сприяти новим міждисциплінарним дослідженням та співпраці щодо того, як найкраще захистити основні права та основні цінності в епоху цифрових технологій. Зокрема, вона має намір глибше дослідити і зрозуміти суперечки, що ведуть до конкретних конституційних зіткнень, охоплених терміном цифровий конституціоналізм. Робоча група має намір підтримати розробку практичного інструменту у вигляді Інтернет-платформи. Метою цієї платформи є передача академічних знань, що стосуються цифрового конституціоналізму, загальному суспільству, орієнтуючись на громадянське суспільство. Останнє засідання групи було проведено 18 червня 2021 р. (Цифровий день) з порядком денним *Поточні дослідження в області штучного інтелекту і сталого розвитку (https://www.cais.nrw/digitaltag-2021/)*.

Однак, треба констатувати, що найбільший масив праць в рамках цифрового конституціоналізму присвячений забезпеченню основних прав людини в інформаційну добу. За відсутності міжнародного регулятивного документу на рівні ООН, який би міг доповнити Загальну декларацію прав людини і інші міжнародні правозахисні документи стосовно нового покоління інтернет-прав, розробляються різноманітні проекти Інтернет-біллей, покликаних сформулювати орієнтовані на людину технологічні моделі в глобальному контексті. Треба зазначити, що з кінця 90-х років ХХ ст. з'являються спроби запропонувати суспільству різні варіанти *Міжнародного біллію про права людини в Інтернеті* з боку різноманітних громадських об'єднань і організацій. За період з 1999 р. по 2015 р. дослідники нараховують біля 30 ініціатив такого роду [18], починаючи з *People's Communication Charter* [19], підготовленою професором Амстердамського університету С. Хаменлінком (Hamelink). Серед найбільш помітних публікацій такого спрямування визначають *Декларацію про свободу Інтернету* (2012) (на захист свобод в Інтернеті), підписану низкою відомих організацій та приватних осіб, серед яких Amnesty International, Фонд електронних кордонів, Репортери без кордонів та Фонд Mozilla [20], *Хартію інтернет-прав* (2006), розроблену Асоціацією прогресивних комунікацій [21], *Декларацію інтернет-прав* Палати депутатів парламенту Італії [22]. Ці громадянські ініціативи в тій або іншій мірі пов'язані з ідеологією так званих кібер-лібертаріанців і проголошеною їх лідером Джоном Барлоу «Декларацією незалежності Інтернету» [23], в якій Інтернет визначений як самостійний юридично значимий простір.

В останні роки проблему кодифікації прав людини в Інтернеті пробують вирішувати національні держави, пропонуючи різні варіанти правових документів про захист прав людини у кіберпросторі. Прикладом може бути *Бразильський Інтернет-білль про права* (Закон no. 12.965 від 23 квітня 2014) [24]. Однак цей приклад скоріше виключення, ніж правило. На національному рівні зараз відмічається відсутність або неналежний рівень захисту прав людини в Інтернеті.

У рамках Європейського Союзу групою переважно німецьких інтелектуалів, політиків, науковців, журналістів і представників різних професійних груп був підготовлений текст *Хартії фундаментальних цифрових прав Європейського Союзу* (*The Charter of Digital Fundamental Rights of the European Union*). Первісно він був опублікований наприкінці 2016 р., а з урахуванням суспільного обговорення остаточна редакція з'явилась у 2018 р. З самого початку запропонована *Хартія* була пропозицією інституціоналізувати документ цифрового конституціоналізму (was a proposal for the *institutionalization* of a document of digital constitutionalism). Втім, суттєвого суспільного розголосу і підтримки документ з різних причин не отримав, зокрема на глобальних форумах з управління Інтернетом (IGF, ICANN, RightsCon). Європейський парламент залишається центральною і чи не єдиною структурою, що продукує спроби інституціоналізації мережі навколо *Хартії фундаментальних цифрових прав Європейського Союзу* [25].

Новітня ініціатива (2019 р.) створення міжнародного регулюючого та правозахисного документу стосовно Інтернету пов'язана з ідеєю підписання так званого Інтернет-контракту (*The Contract for the Web*) в сенсі суспільного договору, який має зіграти роль конституції для кіберпростору [26]. Той факт, що свою підтримку ідеї заявили 800 організацій і тисячі приватних осіб свідчить, що такий документ відповідає реально високому попиту на глобальні дії в сфері захисту прав людини в Інтернеті.

Нова практика конституційного регулювання Інтернету формується завдяки розвитку конституційного судочинства, пов'язаного з вирішенням проблем захисту прав людини в Інтернеті та вирішенням протиріч, які породжує цифровий соціум між цими правами. Так, наприклад, технічні можливості Інтернету загострили протиріччя між свободою інформації і правом на захист приватного життя. Звідси виростає проблема пошуку балансу конституційно захищаних цінностей, яка постає перед національними конституційними юрисдикціями. Пошук раціонального співвідношення між фундаментальними правами в Інтернеті є предметом судової практики *Європейського суду з прав людини* та *Суду Європейського Союзу* (*European Court of Justice*). Як переконливо показується в комплексному міжнародному дослідженні «Інтернет та конституційне право», завдяки діяльності конституційного правосуддя відбувається конституціоналізація права Інтернету, формулюються нові конституційні принципи, які стосуються правового регулювання Інтернету як на національному, так і на міжнародному рівнях, що ставить під сумнів тезу про так звану анархічну природу Інтернету [27].

Судова практика конституційних судів сприяла закріпленню і доктринальному тлумаченню нових, так званих Інтернет-прав, які в інформаційну епоху набувають статус фундаментальних прав. Так, право на повагу до приватного і сімейного життя дало народження праву на захист персональних даних. У Німеччині, наприклад, модель конституційно-правового захисту персональних даних була розроблена Федеральним Конституційним судом і

складається з чотирьох компонентів: 1) права на інформаційне самовизначення; 2) права на забезпечення цілісності та конфіденційності інформаційно-технологічних систем; 3) права на таємницю листування, поштових відправлень і телекомунікацій; 4) права на недоторканність житла.

Як нове конституційне право, причому, як на доктринальному, так і на практично-політичному рівні, затверджується право доступу до Інтернету. Воно передбачає право на підключення до Інтернету, право на доступ до інформації в Інтернеті, включаючи право не бути відключеним від Інтернету (заборона незаконного блокування сайтів), право на вільний пошук інформації, право на безпечне використання Інтернету, право на захист від небажаної інформації. Завданням держави при цьому є сприяти здійсненню прав людини через Інтернет, захищати законне використання інформаційно-комунікаційних технологій, гарантувати доступ малозабезпечених осіб до Інтернету [28].

Висновки. Під впливом реалій інформаційного суспільства зовнішня форма ліберального демократичного конституціоналізму змінюється. Поступово з'являються нові конституційні явища, формуються нові принципи, що висвітлюють основні цінності конституціоналізму на тлі проблемних питань сучасного суспільства. У конституційній теорії затверджується феномен, який отримав назву „цифрового конституціоналізму”.

Як було показано вище, цифровий конституціоналізм адаптує основні конституційні цінності до потреб цифрового суспільства. При цьому цифровий конституціоналізм виступає за збереження таких основоположних принципів, як верховенство права, поділ влади, демократія та захист прав людини у якісно новому контексті цифрового суспільства. Нові конституційні принципи виникають у різноманітних формах. Не лише як поправки до національних конституцій, але також як внутрішні норми онлайн-платформ, прецедентного права національних конституційних судів і транснаціональних судових органів, і навіть як юридично необов'язкові декларації прав на Інтернет, що просуваються учасниками громадянського суспільства. Дослідники зазначають збільшення процесів конституціоналізації на платформах соціальних медіа, які публікують документи користування, засновані на правозахисній риториці і таким чином приймаючи конституційний тон (наприклад, як можуть бути порушені права користувачів соціальних мереж на свободу слова та вираження поглядів).

Цифровий конституціоналізм викликає складний процес конституціоналізації віртуального середовища, що відбувається як у межах держави, так і за її межами. Держава вже не є єдиним організатором конституції в цифровому середовищі. Як зазначає Е. Селесте, цифрове суспільство – це глобалізований контекст, де багатонаціональні онлайн-платформи стали новими домінуючими акторами і де люди підвищують свій голос, вимагаючи нових конституційних гарантій. Застосування існуючих конституційних принципів у віртуальному середовищі, безумовно, є складним через глобальний та багаторівневий характер цифрового суспільства. Однак, – продовжує Е.Селесте, – з об'єктивної точки зору поточний конституційний момент не є радикальним потрясінням. Ми не стикаємося зі зміною парадигми, яка назавжди трансформує форму нашої конституційної ідентичності. Наприклад, ми не спостерігаємо переходу від демократії до технократії [29]. Всі проаналізовані у даній роботі наукові дослідження одностайно стверджують, що цифровий конституціоналізм рішуче повторює: цифрові технології не створюють

жодного відокремленого світу, де б люди не мали права на свої міжнародно визнані фундаментальні права. Разом з цим, захищаючи індивідуальні права людини у цифровому середовищі, цифровий конституціоналізм розробляє проблематику просування суспільних цінностей у цифрових технологіях. Все це дає підстави стверджувати, що цифровий конституціоналізм є новим напрямком сучасного конституціоналізму (new branch of constitutionalism), залишаючись в межах демократичного правового дискурсу.

Отже, можемо констатувати, що цифровий конституціоналізм зазначив нову фазу розвитку сучасного конституціоналізму і нову парадигму конституційно-правових досліджень. Без урахування цих факторів неможливо забезпечити сучасний конституційно-правовий розвиток держав і вдосконалення національного конституційного законодавства.

Список використаної літератури:

1. Vibert F. (2018). *Making a 21st Century Constitution. Playing Fair in Modern Democracies*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing. 336 p.
2. Rosen J. (2013). Introduction: Technological Change and the Constitutional Future. *Constitution 3.0. Freedom and Technological Change* / ed. by Jeffrey Rosen and Benjamin Wittes. Brookings Institution Press, March 21. 271 p.
3. Human Rights Council Thirty-second session Agenda item 3 Resolution adopted by the Human Rights Council on 1 July 2016 32/13. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet. URL: <https://undocs.org/A/HRC/RES/32/13>
4. Greece's Constitution of 1975 with Amendments through 2008. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008.pdf?lang=en
5. Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf
6. Lessig Lawrence. Reading the Constitution in Cyberspace. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=41681> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.41681>
7. Santaniello M., Palladino N., Catone M.C. The Language of Digital Constitutionalism and the Role of National Parliaments. *International Communication Gazette*. Research Article. First Published February 13, 2018. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1748048518757138>
8. Celeste E. Digital Constitutionalism: A New Systematic Theorisation. *International Review of Law, Computers and Technology*. Vol.33. 2019. Issue 1. P.76-99. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13600869.2019.1562604?journalCode=cirl20>
9. Gill L., Redeker D. and Gasser U. (2015). *Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights*. Berkman Center Research Publication No. 2015-15. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2687120>
10. Padovani C. and Santaniello M. (2018). Digital Constitutionalism: Fundamental Rights and Power Limitation in the Internet Eco-system [Special Issue], *The International Communication Gazette* 80(4). DOI: <https://doi.org/10.1177/1748048518757114>
11. Celeste E. (2018). What is digital constitutionalism? Doi: 10.5281/zenodo.1404577
12. Institute for Internet and Just Society. Research Program "Digital Constitutionalism". URL: <https://www.internetjustsociety.org/digitalconstitutionalism>

13. Redeker D. Towards a European Constitution for the Internet? Comparative Institutionalization and Mobilization in European and Transnational Digital Constitutionalism.

14. Oren P., and Stegmann O. (2018). Transnational Networked Constitutionalism. *Journal of Law and Society* . Volum 45, Issue S1. Pages S135-S162. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jols.12107>

15. Suzor N. Digital Constitutionalism: Using the Rule of Law to Evaluate the Legitimacy of Governance by Platforms. *Social Media + Society*. July-September 2018: 1-11. doi: 10.1177/2056305118787812

16. Redeker D. "The Contract for the Web: The newest manifestation of digital constitutionalism?", *Völkerrechtsblog*, 29 November 2019, doi: 10.17176/20191129-180645-0.

17. Mann M., Daly A., Wilson M., Suzor N. (2018). The limits of (digital) constitutionalism: exploring the privacy-security (im)balance in Australia. *International Communication Gazette*, 80 (4). pp. 369-384. ISSN 1748-0493. URL: <https://strathprints.strath.ac.uk/69777/>

18. Gill L., Redeker D., Gasser U. Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. The Berkman Center for Internet and Society at Harvard University. Research Publication No2015-15. November 9, 2015. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2687120

19. People's Communication Charter text. URL: <http://www.pccharter.net/charteren.html>

20. Declaration of Internet Freedom. URL: <https://declarationofinternetfreedom.org/>

21. Internet Rights Charter. URL: <https://www.apc.org/en/pubs/about-apc/apc-internet-rights-charter>

22. Camera dei deputati [Italy]. "Declaration of Internet Rights." Last modified July 28, 2015. URL: <https://www.factor-tech.com/connected-world/19020-declaration-of-internet-rights-italy-introduces-web-bill-promoting-net-neutrality/>

23. John Perry Barlow. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>

24. Див. з приводу цього спеціальне дослідження: Carlos Affonso Souza, Mario Viola & Ronaldo Lemos (eds.) Brazil's Internet Bill of Rights: A Closer Look. URL: https://itsrio.org/wp-content/uploads/2018/02/v5_com-capa_pages_miolo_Brazil-Internet-Bill-of-Rights-A-closer-Look.pdf

25. De Gregorio G. The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union (2019). *International Journal of Constitutional Law*, 2020 Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3506692>

26. Dennis Redeker. The Contract for the Web: The newest manifestation of digital constitutionalism?, *Völkerrechtsblog*, 29 November 2019, doi: 10.17176/20191129-180645-0

27. Pollicino O., Romeo G. (eds) (2020). The Internet and Constitutional Law. The protection of fundamental rights and constitutional adjudication in Europe. London ; New York : Routledge. 272 p.

28. Див. унікальне комплексне дослідження: Brownsword R., Scotford E., Yeung K. (eds) 2017. The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology. Oxford; New York: Oxford University Press. 1358 p.

29. Celeste E. Digital Constitutionalism: How Fundamental Rights are Turning Digital. Convoco! 26/01/2021. URL: <https://www.convoco.co.uk/digital-constitutionalism-how-fundamental-rights-are-turning-digital>

References:

1. Vibert F. (2018). *Making a 21st Century Constitution. Playing Fair in Modern Democracies*. Cheltenham, UK; Northampton, MA,USA: Edward Elgar Publishing. 336 p.
2. Rosen J. (2013). Introduction: Technological Change and the Constitutional Future. *Constitution 3.0. Freedom and Technological Change* / ed. by Jeffrey Rosen and Benjamin Wittes. Brookings Institution Press, March 21. 271 p.
3. Human Rights Council Thirty-second session Agenda item 3 Resolution adopted by the Human Rights Council on 1 July 2016 32/13. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet. URL: <https://undocs.org/A/HRC/RES/32/13>
4. Greece's Constitution of 1975 with Amendments through 2008. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Greece_2008.pdf?lang=en
5. Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf
6. Lessig Lawrence. Reading the Constitution in Cyberspace. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=41681> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.41681>
7. Santaniello M., Palladino N., Catone M.C. The Language of Digital Constitutionalism and the Role of National Parliaments. *International Communication Gazette*. Research Article. First Published February 13, 2018. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1748048518757138>
8. Celeste E. Digital Constitutionalism: A New Systematic Theorisation. *International Review of Law, Computers and Technology*. Vol.33. 2019. Issue 1. P.76-99. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13600869.2019.1562604?journalCode=cirl20>
9. Gill L., Redeker D. and Gasser U. (2015). Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. Berkman Center Research Publication No. 2015-15. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2687120>
10. Padovani C. and Santaniello M. (2018). Digital Constitutionalism: Fundamental Rights and Power Limitation in the Internet Eco-system [Special Issue], *The International Communication Gazette* 80(4). DOI: <https://doi.org/10.1177/1748048518757114>
11. Celeste E. (2018). What is digital constitutionalism? Doi: 10.5281/zenodo.1404577
12. Institute for Internet and Just Society. Research Program "Digital Constitutionalism". URL: <https://www.internetjustsociety.org/digitalconstitutionalism>
13. Redeker D. Towards a European Constitution for the Internet? Comparative Institutionalization and Mobilization in European and Transnational Digital Constitutionalism.
14. Oren P., and Stegmann O. (2018). Transnational Networked Constitutionalism. *Journal of Law and Society*. Volum 45, Issue S1. Pages S135-S162. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jols.12107>
15. Suzor N. Digital Constitutionalism: Using the Rule of Law to Evaluate the Legitimacy of Governance by Platforms. *Social Media + Society*. July-September 2018: 1-11. doi: 10.1177/2056305118787812
16. Redeker D. "The Contract for the Web: The newest manifestation of digital constitutionalism?", *Völkerrechtsblog*, 29 November 2019, doi: 10.17176/20191129-180645-0.
17. Mann M., Daly A., Wilson M., Suzor N. (2018). The limits of (digital) constitutionalism: exploring the privacy-security (im)balance in Australia. *International*

Communication Gazette, 80 (4). pp. 369-384. ISSN 1748-0493.
URL:<https://strathprints.strath.ac.uk/69777/>

18. Gill L., Redeker D., Gasser U. Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. The Berkman Center for Internet and Society at Harvard University. Research Publication No2015-15. November 9, 2015. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2687120

19. People's Communication Charter text. URL: <http://www.pccharter.net/charteren.html>.

20. Declaration of Internet Freedom. URL: <https://declarationofinternetfreedom.org/>

21. Internet Rights Charter. URL: <https://www.apc.org/en/pubs/about-apc/apc-internet-rights-charter>

22. Camera dei deputati [Italy]. "Declaration of Internet Rights." Last modified July 28, 2015. URL: <https://www.factor-tech.com/connected-world/19020-declaration-of-internet-rights-italy-introduces-web-bill-promoting-net-neutrality/>

23. John Perry Barlow. A Declaration of the Independence of Cyberspace. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>

24. Carlos Affonso Souza, Mario Viola & Ronaldo Lemos (eds.) Brazil's Internet Bill of Rights: A Closer Look. URL: https://itsrio.org/wp-content/uploads/2018/02/v5_com-capa__pages_miolo_Brazil-Internet-Bill-of-Rights-A-closer-Look.pdf

25. De Gregorio G. The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union (2019). *International Journal of Constitutional Law*, 2020 Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3506692>

26. Dennis Redeker. The Contract for the Web: The newest manifestation of digital constitutionalism?, *Völkerrechtsblog*, 29 November 2019, doi: 10.17176/20191129-180645-0

27. Pollicino O., Romeo G. (eds) (2020). *The Internet and Constitutional Law. The protection of fundamental rights and constitutional adjudication in Europe*. London ; New York : Routledge. 272 p.

28. Brownsword R, , E. Scotford E., Yeung K. (eds) 2017. *The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology*. Oxford; New York: Oxford University Press. 1358 p.

29. Celeste E. Digital Constitutionalism: How Fundamental Rights are Turning Digital. *Convoco!* 26/01/2021. URL: <https://www.convoco.co.uk/digital-constitutionalism-how-fundamental-rights-are-turning-digital>